

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ



Տնտրվելներ Տիեզերքի Մասին

և

Փաստեր Աստուծոյ Գոյութեան

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ

ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՅՆԳ ՈՒՋԻՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Թովմաս Ագուինացիի Հինգ Ուղիները կարելի չէ վերածել վերոյիշեալ տիպարներէն որեւէ մէկուն: Անոնց ամենէն բացայայտ նկարագիրը այն է որ բոլորին ալ մեկնակէտը փորձառական տուեալ մըն է. իբրեւ հաստատուած իրողութիւն կը նկատեն արտաքին աշխարհի գոյութիւնը եւ հիմնուած են ընութեան վրայ: Ասոր հետեւանքն է առաւելաբար ասոնց մեծ կարեւորութիւնը կրօնի պատմութեան համար: Հինգ Ուղիներուն ծագումը քրիստոնէական չէ. անոնք բոլորն ալ իրենց ամբողջութեամբ կը զբաղուին Պաշտօնի, Արիստոտէլի, Ստոյիկեաններու կամ Մայմոնիտի մօտ. եւ Ս. Թովմաս, երբ կը վերադարձնէ զանոնք, բնաւ կամ գրեթէ փոփոխութիւն չէ մըտցուցած անոնց մէջ: Սակայն իր մեթոդը Ս. Անսելմոսի էջաբանական փաստին՝ ի նպաստ Հինգ Ուղիներուն, յայտնաբերած է մեծ յեղափոխութիւն մը քրիստոնէական կեցուածքին մէջ, նոր ուղղութիւն մը դէպի

արտաքին նիւթական աշխարհը, ճանաչում մը ստեղծագործութեան՝ իբրեւ ակնյայտ վկայութիւնը Ստեղծիչին: Նոր-Պաշտօնականութեան երկարատեւ գիշերը հասած էր իր վախճանին եւ արհամարհանքը որ կար նիւթին հանդէպ՝ կը պատկանէր անցեալին: Փաստարկութիւնները հիմնուած են խորապէս ճանաչումին վրայ ներքին յարաբերութիւններու՝ դէպքերուն միջեւ, յարաբերութիւններ՝ որոնք կը վերածեն զանոնք օղակաւորումներու կամ դասակարգումներու, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կը տանի եւ կը հասնի Աստուծոյ: Այս դասակարգումներուն մէջ մեծ դեր ունի պատճառականութեան սկզբունքը: Ս. Թովմասի մտածողութիւնը տիրապետուած է Արիստոտէլեան այն գաղափարով որ ամէն երեւոյթի ետին կան պատճառներ որոնք ճանաչելի էոյթներ են: Բնութեան համակարգութիւնը ապահովուած է պատճառներու օղակաւորումներով՝ կախուած, այսպէս ասած, Աստուածութենէն: «Պատճառ» իմացքը մեծ փոփոխութիւններ կրած է Արիստոտէլէն ի վեր եւ Արիստոտէլեան պատճառի գաղափարը ներկայ բնագիտութեան մէջ կը կրէ մաթեմատիքական օրէնք կամ նախատեսութիւն անունները: Այս նոր իմացքին ազդեցութիւնները բնական աստուածաբանութեան վրայ պիտի ուսումնասիրուին քիչ մը անդին:

Ապա, ուշագրաւ է որ իւրաքանչիւր փաստարկութեան վերջին մասը հիմնուած է նմանուրեքան սկզբունքին վրայ, ըստ որում, երբ երկու տարբեր իրեր կը յայտնեն զուգահեռականութիւն մը որոշ երեւոյթներով, կարելի է արդարացիօրէն վերագրել մէկուն՝ միւսին մօտ յստակօրէն ծանօթ բան մը, մասնաւոր երբ վերագրուածը կապ ունի զուգահեռականութիւնը հաստատող երեւոյթներուն հետ: Ս. Թովմասի տեսութեան մէջ մեծ դեր ունի նմանողութեան այս սկզբունքը: Այսպէս, օրինակ՝ հինգերորդ փաստին մէջ կը դիմուի տիեզերքի կտրուկներէն Ս. Թովմասի տեսութեան, եւ ներդաշնակութեան, յոյց տալու համար որ ընու-

թիւնը կը ձգտի նպատակի մը իրագործումին: Եւ այս երեւոյթը այնքան զուգահեռ — նման — է նիւթական մարմիններու ձգտումին իրենց յատուկ կացութիւնը զբտնելու, որ կը տարուի ինք, նմանողութեան հիման վրայ, տալու բնութեան բնութիւն մը — *φύσις* — որ նման է նիւթական մարմիններու բնութեան — *φύσις* — :

Նմանողութիւնը, ինչպէս մասնաւորէն ընդհանուրին բարձրացող տրամաբանութեան ձեւը, օրինակէ մը կատարուած հետեւութիւն մըն է էապէս եւ իբր այդ՝ անորոշութեամբ շրջապատուած. կարելի չէ՝ բացարձակ համոզում ունենալ փաստարկութեան մը վրայ, որ անձանօթ էութիւններու գոյութիւնը կը հետեւցնէ մեկնելով պարզապէս տարրեր էոյթներու գոյութեան իրողութենէն: Գործնական կեանքի մէջ սակայն, հետեւողութիւն մը՝ նմոյշէ մը հանուած հետեւութիւն մը կրնայ յաճախ ծառայել իբրեւ տրամաբանական հիմ մը՝ համոզում գոյացնելու եւ գործի անցնելու համար:

Անտարակոյս որ պատճառականութեան եւ նմանողութեան պէս սկզբունքներ կը տանին մեզ ուղղակի կատարուած դիտողութենէն եւ փորձառկութիւններէն անդին եւ կը պատկանին էաբանութեան եւ անդրանցականի կալուածին, մէկ խօսքով՝ բնագանցութեան. ասով կը բացատրուի թէ ինչո՞ւ այս փաստերը ստիպողականութեան հանգամանք չունին. պատճառն այն է որ ընդհանուր հասկացողութիւն գոյութիւն չունի բնագանցական հարցերու շուրջ:

Ուրիշ ընդհանուր դիտողութիւն մը, որ բնականորէն իր տեղը կը գտնէ հոս, այն է թէ փաստերը, ինչ որ ալ ըլլան, պէտք է կապուած մնան մեր մշակոյթին եւ անով պայմանաւորուած: Այս դիտողութիւնը կը կիրարկուի նաեւ զուտ մաթեմատիկայի խնդիրներուն, որոնք, ինչպէս տեսանք, կը պահանջեն նուազագոյն թիւ մը նախադրեալներու. որովհետեւ նոյնիսկ այս նախադրեալները, այսինքն տրամաբանութեան հիմնական սկզբունքները, ենթակայ են

փոփոխութեան: Վերջերս ասոնք խնդրոյ առարկայ եղան իրենց կարեւորագոյն կէտերուն մէջ՝ Պրուլերի ուսումնասիրութիւններով, գորս կարելի է յիշատակել այստեղ: Աւանդական տրամաբանութեան հիմն է «երրորդի արտաքսման սկզբունքը», որ կ'ըսէ թէ՝ կամ նախադասութիւն մը եւ կամ անոր ժխտականը միայն ճշմարիտ է: Պրուլըր քննական ուսումնասիրութեան կ'ենթարկէ «ճշմարիտ» բառը, եւ կ'եզրակացնէ թէ՝ եթէ չկայ որեւէ երեւակայելի միջոց վստահ ըլլալու համար թէ նախադասութիւն մը ճշմարիտ է կամ ոչ, «ճշմարիտ» իմացքը որեւէ բանի չի ծառայեր, եւ թէ միակ համագործ «ճշմարիտ» բառին որ արժանի է գործածութեան «ստուգելի» բառն է: Զուգահեռաբար, կարելի է «սխալ» կոչել նախադասութիւն մը միայն այն ատեն, երբ անոր ժխտականը ստուգելի նախադասութիւն մը ըլլայ: Առնենք օրինակ մը մաթեմատիկայէն. Որ թուական արժէքը — շրջանակի մը ունեցած յարաբերութիւնը իր տրամագիծին հետ — . այսինքն 3,1415926536... որուն թուանշանները վերջ չունին, թէեւ կարելի է շարունակել շարքը որքան որ ուզենք: Նկատի ունենանք այժմ հետեւեալ նախադասութիւնը. «Տեղ մը այս տասանորդներու շարքին մէջ կը գտնուի յաջորդութիւն մը տասը հատ 5 թուանշաններու, այսինքն 5555555555»: Կարելի է մտածել որ տասանորդներու ճշգրիտ հաշիւ մը տայ այս յաջորդութիւնը, այս պարագային նախադասութիւնը ճշմարիտ է. եւ կամ կարելի է մտածել որ մէկը գտնէ ա ըբօրի փաստ մը թէ՝ այսպիսի յաջորդութեան մը հանդիպել անկարելի է, եւ այս պարագային նախադասութիւնը պիտի ըլլար սխալ. բայց յայտնի է թէ ասոնք չեն միակ հաւանականութիւնները. կարելի չէ՝ նախադասութիւնը ստուգել անպայմանօրէն եւ ոչ ալ անոր ժխտականը, այսինքն այդ նախադասութիւնը ճշմարիտ կամ սխալ չէ անպայմանօրէն՝ այն իմաստով որ կու տանք այժմ այդ բառերուն: Հիւսիսներուն դաւանած անխախտ

հակադրութիւնը «Ճշմարիտ»ին եւ «սխալ»ին չ'արտայայտեր յարմար ծեւով մը կարելիութիւնները, զորս կարելի է գտնել եւ զանազանել նախադասութիւններու տրամաբանութեան մէջ: Հետեւեալաբար, այսպիսի նախադասութեան մը պարագային, կարելի է կիրարկել «երրորդի արտաբանմի սկզբունքը» եւ ինչպէս Պրուըր կամ իր աշակերտները ցոյց տուին, կարելի է տրամաբանութեան գոհացուցիչ դրութիւն մը ստեղծել առանց նկատի ունենալու այդ սկզբունքը: Այսպիսի «եռարժէք տրամաբանութիւն» մը, ինչպէս կը կոչեն զայն այժմ, ապագայցուած է որ չափազանց օգտակար է լուծելու զուգընթաց տեսութեան խնդիրները: Ինչ որ սերունդի մը աչքին կ'երեւի իբրեւ ներհայեցողութեամբ ստացուած անառարկելի տրամաբանական սկզբունք մը, կրնայ չուենալ նոյն երեւոյթը յաջորդ սերունդի աչքին, որ ունի աւելի լայն հայեացք մը տիեզերքի կարելիութիւններուն վրայ:

Այս կէտին հասնելէ ետք, կրնանք ըսել առայժմ բառ մը առարկութիւններու մասին, զորս միջնադարեան եւ արդի հեղինակները ուղղեցին Հինգ Ուղիներուն դէմ, հետագային ձգելով անոնց ընտելութիւնը: Այս առարկութիւններէն ոմանք կը փաստեն միայն փաստարկութիւններուն ոչ-ստիպողական հանգամանքը, առանց նուազեցնելու անոնց իրական տարողութիւնը զգալիօրէն: Ճշմարտութիւն է թէ մասնագէտ փիլիսոփաներու ուղղած ըննադատութիւններուն մեծ մասը կ'անգիտանայ, եթէ համարձակիմ այսպէս ըսել, ընդթը իրաւունքին՝ զանոնք ա՛յս ծեւով նկատի առնելու եւ նպատակը՝ որուն համար յղացուած են անոնք: Ս. Թովմաս պարագլին մէջ սարդի ոստայններ հիւսող վերացական բնագիտութեամբ զբաղող մը չէր, այլ քրիստոնեայ քահանայ մը, որ կը հետապնդէր զործնական ջատագովութիւնը միայն: Ան աշխատանքի լծուեցաւ ոչ թէ արտադրելու համար ապացուցումներ՝ մաթեմատիքական ապացուցումներու ստիպողական գորութեամբ, այլ ներկայացնելու փաստարկութիւններ, որոնց հանգամանքը ըլլայ թոյլ տալ մարդուն մտաջիօրէն եւ իրաւացիօրէն հետեւեցնելու իր կեանքի ուղ-

ղութիւնը: Կան այնտեղ բնագիտական ենթադրութիւններ, որոնց մասին տարակարծիք կրնան ըլլալ քարծորէն մտածող մարդիկ. բայց հասարակ մարդը բնականօրէն տարուած է այս ենթադրութիւնները ընելու իր պարզ աչքերը բանալով եւ անոնց հակելու դժուարութիւն չունի բնաւ: Իմ իսկ նպատակն նոյնքան գործնական է: Մէկ կողմ կը ձգեմ փիլիսոփայութեան վերացական հարցերը եւ կը կեդրոնանամ առաւելաբար աւելի համեստ՝ բայց կը յուսամ օգտակար հարցի մը վրայ՝ այն է գիտնալ թէ արտաքին աշխարհի մասին այն իմացումները, որոնք իբրեւ հիմ ծառայած են Ս. Թովմասի փաստարկութիւններուն, փոխուած են թէ ոչ՝ գիտական մտքի զարգացման հետեւանքով, ԺԳ. դարէն ի վեր:

Կարելի է նոյնպէս յիշել այստեղ, կանխելով աւելի ամբողջական ընտելութիւնը հարցին, իւրաքանչիւր փաստարկութեան ընտելեան գործածած տրամախոհութեան յատկացուցիչ տարրերու մասին եղած մի քանի առարկութիւններ:

Առաջին փաստը, շարժումէն հետեւեցուած, խոցելի է առաջին անգամ ըլլալով Կիլիոմ տ'Օզգամի կողմէ բանաձեւուած առարկութեամբ, ըստ որում «ամէն ինչ որ կը շարժի՝ ուրիշէ մը կը շարժուի» սկզբունքը, որուն վրայ կը կրթնի ամբողջ փաստարկութիւնը, անհաշտելի է *dynameis* ուժականութեան ճշգրիտ գիտութեան հետ եւ հետեւաբար սխալ:

Երկրորդը՝ պատճառ-արդիւնը շղթայաւորութիւնէ փաստարկութիւնը, պէտք է հաշուի առնէ նոր տեսութիւնները պատճառականութեան մասին, հետեւանք նախ նետոնականութեան, ապա՝ զուգընթաց տեսութեան, եւ պէտք է արդարանայ Գանթի ամբաստանութեան դէմ, այն է թէ՛ պատճառականութեան սկզբունքը կրնայ կիրարկուիլ միայն փորձառութեան կալուածին մէջ:

Երրորդ ուղիին դէմ, որ կը կրթնի պատահականութեան եւ անհրաժեշտութեան գաղափարներուն վրայ, Գանթի կ'առարկէր թէ պատահականութիւնը եւ անհրաժեշտութիւնը մտքին յառաջ բերած ստորագրութիւններն են միայն եւ անպայմանօրէն

չին համապատասխանը առարկայական բանի մը: Կ'առարկէր նաեւ թէ Ս. Թովմասի փաստարկութիւնը կը ներփակէ ննթարկում մը էքսքանական փաստին զաղափարներուն, գտնափարներ, զորս նոյնիքն Ս. Թովմաս եւ Քանթ համաձայնաբար կը մերժեն: Աւելի ըլլալով, Բրոք. Պրոստ կ'առարկէ թէ «անհրաժեշտ էակ» գոյութիւն չունի, որովհետեւ անհրաժեշտակաւնութիւնը բարոյական նախադրութիւն մըն է, որ կը կիրարկուի նախադասութիւններու եւ ոչ երբեք իրերու կամ գոյութիւն ունեցող բանի մը վրայ:

Չորրորդ ուղիին դէմ, որ է կատարելութեան աստիճաններէն հետեւցուած փաստը, թելադրուած է որ նոյն փաստարկութիւնը, կիրարկուած տարբեր պարագայի մը մէջ, կրնայ առաջնորդել նուազ ընդունելի եզրակացութիւններու. իրականին մէջ, ան շատ դիւրաւ տեղ կու տայ ծիծաղելիին: Օրինակ համար, շատ դիւրաւ կարելի է ընդունել որ որոշ մարդիկ կատակի զգացում մը ունին որ աւելի շեշտուած է ուրիշներէ. արդ — ըստ չորրորդ փաստարկութեան ձեւին —, ասիկա կ'ենթադրէ թէ գոյութիւն ունի էակ մը՝ որ կը մարմնացնէ կատակի զգացումին վերին աստիճանը եւ որ է, այսպէս ասած, գերազոյն կատակասէրը եւ տիպարը ամէն կատակասէրի. հետեւելով չորրորդ փաստարկութեան ուղիին, պիտի տարուէինք հաւանաբար այն եզրակացութեան թէ այդ տիպարը Աստուած է: Այսպիսի քննադատութեան մը կարելի է անշուշտ պատասխանել թէ Ս. Թովմասի փաստը կ'ենթադրէ բարոյական արժէքի մը գաղափարը: Անշուշտ թէ բարոյական արժէքը իրական եւ կարեւոր բան մըն է եւ իբրեւ հիմ կը ծառայէ սքանչելի փաստերու Աստուծոյ գոյութեան ի նպաստ, բայց այդ կը տանի մեզ արտաքին աշխարհի քննութենէն անդին. ուրեմն չորրորդ ուղին կը պատկանի կալուածի մը՝ որ քիչ մը տարբեր է միւսներէն եւ զայն կը նկատեմ ներկայ գրքին սահմաններէն դուրս:

Հինգերորդ ուղին, իրերու կարգաւորութենէն եւ կառավարութենէն հետեւցուած փաստը, եղած է տեսակէտով մը՝ քրիստոնեայ ջատագովներու սիրելի փաստը:

Բայց անոր վարկը տուած է բանածեւումներէ՝ որոնք շատ մտացի եւ շրջահայեաց չեն: Զայն բանածեւած են երբեմն հետեւեալ կերպով. «կազմակերպութեան մը գոյութիւնը կը փաստէ կազմակերպչին գոյութիւնը», ինչ որ անշուշտ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ զուտ նոյնաբանութիւն մը: Այսուհանդերձ, մասամբ Հիւմի քննադատութիւններուն հետեւանքով բանածեւուած իր «Տրամախօսութիւն Բնական Կրօնի Մասին» գրքին մէջ — հրատարակուած 1779ին — եւ մասամբ Քանթի «Ձուտ մտքի քննադատութեան» հետեւանքով, այս փաստարկութիւնը յստակացուեցաւ եւ բարելաւուեցաւ անոնց յաջորդող հեղինակներուն կողմէ. մենք պիտի ուսումնասիրենք զայն տիեզերքի մասին գոյութիւն ունեցող արդի տեսութիւններու լոյսին տակ, և. Գլուխին մէջ:

Համառօտելով, կարելի է ըսել որ՝ Ս. Թովմասի «Հինգ Ուղիներ»ուն հետ խառնուած են, առաւել կամ նուազ չափով, ուսուցումներ՝ շարժումի, պատճառականութեան, տիեզերագիտութեան եւ վախճանաբանութեան մասին, բոլորն ալ արիւստոտէլեան աղբիւրներէ եկած: Մեր նպատակն է փնտռել թէ մինչեւ ո՞ր աստիճան այս վարդապետութիւնները եւ կամ անոնց հետ կապուած փաստարկութիւններուն յարաբերութիւնը անոնց հետ՝ լուսաւորուած կամ ազդուած են քնազիտական փիլիսոփայութեան հետագայ զարգացումներէն:

Թրգմ. ՇԱՀԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 6)

